

barbarų pasaulio skirtumus. Tyrinėtojo nuomone, Tacito aprašomos *Aestiorum gentes* buvo vakarų baltų kultūrinės srities, kurioje iškilčiausia Dollkeimio–Kovrovo kultūra, gyventojai.

Tam skaitytojui, kuris nesutiks su siūlomu Sembos archeologinės medžiagos chronologiniu skirstymu ar abejos Dollkeimio–Kovrovo kultūros fazių perimamumu, Nowakowski daro didelę paslaugą, nes surinko išsklaidytą informaciją iš senų publikacijų su didele dalimi karo metais dingusių archeologinių dirbinių piešiniais ir ją pateikė šiuolaikinės publikacijos lygiu. Knygoje pateikiama paminklų ir įvairių tipų dirbinių ra-

dimviečių sąrašai, kiekvieno kapinyno kapų kompleksų ir dirbinių koreliacinės lentelės, dirbinių piešiniai (gaila, jog be mastelio), radinio paplitimo kapinynose schemos ir svarbiausių dirbinių paplitimo vakarų baltų regione žemėlapiai. O tai ir yra dovana net patiems skeptiškiausiems. Jiems negalėčiau priklausyti, nes skaičiau darbą, kuris tarsi išgąsdino savo profesionalumu, bet taip pat leido suprasti, jog turiu turėti ir savo požiūrį į kai kurias problemas. Autorius savo požiūrį turi. Didelio darbo dėka.

Rasa Banytė

Zalizniak L. L. The Swidrian Reindeer-Hunters of Eastern Europe In: *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 5. Archäologische Fachliteratur Wilkau – Hasslau 1995.*

Ukrainos archeologas, akmens amžiaus tyrinėtojas Leonidas Zalizniakas yra gerai žinomas savo darbais apie Ukrainos finalinio paleolito ir mezolito paminklus, darbais, kuriuose atsispindi ilgametis kruopštus tyrinėtojo triūsas ir įvairiapusis, neretai savitas ir novatoriškas, mokslininko požiūris į nagrinėjamas problemas. Naujais L. Zalizniako monografija „The Swidrian Reindeer-Hunters of Eastern Europe“ skirta vėlyvajame paleolite Vidurio Europoje plytėjusių priedėdinių zandrinių lygumų pirmiesiems gyventojams, šiaurės elnių medžiotojams. Ši knyga – tai 1989 m. pasirodžiusio jo veikalo „Ochotniki na severnogo olenia Ukrainaskogo Polesja epochi finalnogo paleolita“ kiek pataisytas ir papildytas leidimas anglų kalba, siekiant, kad šiuo darbu galėtų naudotis ir kolegos iš „Vakarų pasaulio“.

Knygos pradžioje pateikiama vėlyvojo paleolito iktotinių antgalių kultūrų bendrijos tyrinėjimų istorija. Šių kultūrų tyrinėjimai prasidėjo XX amžiaus pradžioje ir daugelio mokslininkų triūso dėka Svidrų kultūra šiuo metu yra viena geriausiai ištyrinėtų vėlyvojo paleolito kultūrų Europoje. Toliau pateikiama Polesės ir vidurio Europos priedėdinių zandrinių lygumų aplinkos sąlygų rekonstrukcija vėlyvojo ledynmečio laikotarpiu. Kaip nurodo autorius, vėlyvojo ledynmečio laikotarpis prasidėjo maždaug 12000 m. pr. Kr. ledynams galutinai pasitraukus iš Pomeranijos galinių morenų srities (knygos tekste, matyt, įsivėlė nedidelė korektūros klaida, nes parašyta prieš 12000 metų, o ne 12000 m. pr. Kr., kaip turėtų būti). Vėlyvojo ledynmečio laikotarpis (11300–8100 m. pr. Kr.) skirstomas į tris šaltesnio klimato periodus: Driasą I, II, III ir du atšilimo periodus: Biolingą ir Aleriodą. Paminėtina, kad Šiaurės vakarų Europos ir Rytų Pabaltijo šalių paleogeografai naudoja kiek kitokią vėlyvojo ledynmečio periodizacijos schemą. Šiam laikotarpiui priskiriami tik keturi paskutiniai periodai, atitinkamai vadinami Biolingu, Senesniuju Driasu (Driasu I), Aleriodu ir Jaunesniuju Driasu (Driasu II). Todėl šiose sąlyse naudojamoje schemoje vėlyvojo ledynmečio laikotarpis yra datuojamas 13000–10000 metų nuo mūsų dienų (Kabailienė M. *Lietuvos Holocenas*. Vilnius, 1990, p. 87–90) ir jo chronologinės ribos kiek skiriasi nuo autoriaus chronologinės-stratigrafinės schemas.

Trečioji knygos dalis skirta Polesės paleolito stovyklaviečių su iktotiniais antgaliais periodizacijai. Pradžioje autorius išsako prielaidą, kad kai kurie radiniai rodytų ankstyviausiojo Driaso periodo Hamburgo kultūros pėdsakus Rytų Europos vakarinėje dalyje. Kaip Hamburgo kultūrai priskirtini yra nurodyti pavieniai strėlių antgaliai iš Kašėtų ir Rudnios vietovių Lietuvoje bei Odrižino ir Priboro stovyklaviečių Polesėje. Minėti antgaliai iš Lietuvos yra paskelbti R. Rimantienės knygoje „Paleolit i mezolit Litvy“ (p. 28, pav. 16:1,2, pav. 17:1–3). Tai atsitiktiniai radiniai iš V. Šukevičiaus rinkinio. Du nurodyti antgaliai iš Rudnios (Rimantienė R. 1971, p. 28, pav. 17:1,3) – tai atsitiktinių formų gremžtukų ar grandukų tipo dirbiniai, o trečiasis (Rimantienė R. 1971, p. 28, pav. 17:2) – tai sunkiai tiksliai apibrėžiamo tipo antgalio dalis. Klaida atsirado, nes knygos autorius negalėjo jų pamatyti iš arčiau. Antgaliai iš Kašėtų ir iš Polesės savo forma greičiau primena kai kurių vėlyvojo medleno stovyklaviečių radinius, tai savo laiku buvo pasižymėjusi R. Rimantienė (Rimantienė R. 1971, p. 33), tačiau jie nėra panašūs į tipiškąs Hamburgo kultūros antgalius. Jau pats jų pobūdis – pavieniai, atsitiktiniai radiniai – neleidžia daryti platesnių išvadų. Tai suprantama ir knygos autorius nurodydamas, kas šią jo hipotezę reikėtų paremti naujais nevienareikšmiais faktais. Mūsų nuomone, Hamburgo kultūros arealas vargu ar galėtų siekti toli nuo jo centro Šiaurės Vokietijoje esančius Nemuno ir Dnepro baseinus.

Toliau trumpai apžvelgdamas Svidrų kultūros kultūrinės aplinkos, Liungbiu, Arensburgo ir Krasnoseljės kultūrų palikimą, autorius pristato naujai ištyrtytą ir surinktą Svidrų kultūros stovyklaviečių medžiagą, smulkiai charakterizuodamas ir analizuodamas šios kultūros titnaginį inventorių. Tik Pribor 13A stovyklavietės medžiaga jau yra skelbta ir čia pateikiama kaip viena būdingiausių šios kultūros stovyklavietėms Polesėje.

Labai įdomi ir reikšminga, šiuo metu geriausiai paaiškinanti turimus faktus yra L. Zalizniako hipotezė apie vėlyvojo paleolito kultūrų genetinius ryšius. Plėtodamas lenkų tyrinėtojo R. Schildo mintis (*Prahistoria ziem polskich...*, 1975, t. I, p. 332–335), jis nurodo, kad Aleriodo periodo pabaigoje, keičiantis aplinkos sąlygoms, į pietus traukiantis miškams, Liungbiu kultūros nešėjai, matyt,

paplinta plačiose priededyninėse stepėse nuo Šiaurės jūros iki Vidurio Rusijos lygumų ir nuo Baltijos ledyninio ežero iki Karpatų. Vėlyvojo Driaso pradžioje Liungbiu kultūra transformuojasi į Arensburgo kultūrą Vokietijoje ir Krasnoseljės kultūrą Lenkijoje ir Polesėje. Tuo pat metu iš Liungbiu kultūros atsišakoja ir Svidrų kultūra, atskyrusi dvi proto-Arensburgo kultūrinės vienybės šakas. Svidrų kultūra, L. Zalizniako nuomone, genetiškai susijusi su Liungbiu kultūra, tačiau savo titnago apdirbimo technika yra iš esmės priešinga Liungbiu-Arensburgo titnago apdirbimo tradicijai.

L. Zalizniako nuomone, Svidrų kultūroje apdirbant titnagą daugiausia dėmesio buvo skiriama pirminiam apdirbimui: netiesioginio mušimo technika nuo dvigalių skaldytinių buvo nuskeliamos netaisyklingos skeltės, iš kurių nedideliu retušu, nekeičiant ruošinio formos, buvo suformuojami strėlių antgaliai ir kiti dirbiniai. O Liungbiu, Arensburgo ir Krasnoseljės kultūrose daugiausia dėmesio buvo skiriama antriniam apdirbimui: iš grubių netaisyklingų nuoskalų statmenu retušu buvo suformuojami norimos formos dirbiniai. Todėl šių kultūrų stovyklaviečių titnago dirbinių kompleksų skeltiškumo koeficientas yra žemas. Šis autoriaus išryškintas dėsningumas atspindi tik vieną reiškinio aspektą. Nors ir pažymėdamas, kad Vokietijos Arensburgo kultūros stovyklaviečių titnaginį inventorių ir jo apdirbimo technika skiriasi nuo vadinamosios „Rytų Arensburgo“ (Krasnoseljės) kultūros stovyklaviečių, L. Zalizniakas teikia per mažą reikšmę Arensburgo ir Svidrų kultūrų titnago pirminio apdirbimo technikos tapatumui. Vokietijos Arensburgo ir Svidrų kultūrose buvo taikoma netiesioginė mušimo technika nuo dvigalių skaldytinių netaisyklingoms skeltėms nuskelti. Jos ir buvo naudojamos dirbinių gamyboje. Šių kultūrų titnaginį inventorių daugiausiai skiriasi tik strėlių antgalių tipais, kurie atspindi skirtingus vienos problemos sprendimo būdus. Skeltės kuprelė, kliudanti įverti strėlės antgalį į kotą, Svidrų kultūroje buvo pašalinama plokščiu retušu, o Arensburgo kultūroje ji, kartu su skeltės apatiniu galu, buvo nupjaunama statmenu retušu, dažnai suformuojant strėlės antgalio smaigalį skeltės kuprelės gale. Mūsų nuomone, Svidrų ir Vokietijos Arensburgo kultūrų titnago apdirbimo technika yra daug artimesnė, galima teigti beveik tapati, ir pirminio, ir antrinio apdirbimo prasme, nei, pavyzdžiui, šių kultūrų ir Liungbiu bei Krasnoseljės („Rytų Arensburgo“). Todėl manome, kad nėra teisinga, būtent titnago apdirbimo technikos pras-

me, sujungiant Arensburgo ir Krasnoseljės kultūras jas priešpriešinti Svidrų kultūrai.

Taip pat manome, kad problematišku tampa terminų *Arensburgo* ir *Rytų Arensburgo kultūros* vartojimas kalbant apie stovyklavietes Rytų Europoje. Toks šių terminų vartojimas atsirado norint pabrėžti kai kurių stovyklaviečių Rytų Europoje titnaginio inventoriaus savitumą, visų pirma čia randamų strėlių antgalių panašumą į Arensburgo kultūros Vokietijoje strėlių antgalius, bei skirtingumą nuo šiame regione vyraujančios Svidrų kultūros stovyklaviečių medžiagos. Geriau pažinus Krasnoseljės tipo stovyklaviečių medžiagą ir apibrėžus jai būdingus titnago apdirbimo technikos bruožus, manome, būtų tikslinga atsakyti terminų *Arensburgo* ir *Rytų Arensburgo kultūros* vartojimo jų atžvilgiu ir vartoti Krasnoseljės, Grensko kultūrų pavadinimus. Juolab, kad, turint omenyje mūsų aukščiau išsakytas mintis, toks terminų *Arensburgo* ir *Rytų Arensburgo kultūros* vartojimas šiuo metu nebeatitinka mokslinio termino tikslumo ir tikslingumo reikalavimų ir klaidina mažiau su vėlyvojo paleolito tyrinėjimų problematika susipažinusį skaitytoją.

Trečiosios dalies paskutinis skyrius skirtas etninių ir kultūrinių procesų, vykusių vėlyvajame paleolite ir mezolite, problemoms. Autorius daro išvadą, kad primityvi žvejų-medžiotojų-rinkėjų grupių konsolidacija buvo pagrįsta tapačiu gyventojų ekonominiu gyvenimu, savo ruožtu sąlygotu gamtinės aplinkos ir visuomenės gamybinių jėgų išsivystymo lygio. Vienos gamtinės-klimatinės zonos ribose susiformavęs kultūrinis-ūkinis tipas per bendruomenių vedybinių ryšių sistemą lėmė primityvios etnolingvistinio pereinamumo srities atsiradimą.

Knygos turinys maloniai nustebina – du trečdaliai darbo skirti senovės visuomenės gyvensenos rekonstrukcijai. Tuo šis ir kiti L. Zalizniako darbai teigiamai išsiskiria iš daugybės Rytų Europos archeologų darbų. Apžvelgdamas archeologinius, ekologinius ir etnografinius duomenis, atsargiai ir kritiškai žvelgdamas į rekonstrukcijos galimybes, L. Zalizniakas atkuria vėlyvojo paleolito priededyninių lygumų šiaurės elnių medžiotojų visuomenės ekonomikos bruožus ir jos metinį-ūkinį ciklą, medžioklės būdus ir medžiotojų racioną, gyventojų buitį, visuomenės socialinę struktūrą ir gyventojų tankumą bei skaičių. Primityvioje visuomenėje, kai žmogaus egzistavimas rėmėsi visos bendruomenės kolektyvinių medžioklės metodų panaudojimu jai priklausančiuose medžioklės plotuose, pagrindinis

ekonomikos vienetas buvo bendruomenė. Ją sudarė vidutiniškai 25–30 žmonių grupė, 5–7 mažosios šeimos, to meto visuomenės pirminės socialinės ir ekonominės ląstelės. Kompleksiškas įvairių mokslo šakų duomenų panaudojimas autoriui leido nustatyti, kad Svidrų kultūros, šiaurės elnių medžiotojų giminiškų grupių junginio, kontroliavusio apie 450 000 km² plotą, gyventojų skaičius buvo apie 2 000–3 000 žmonių. Autoriaus nuomone, šį kultūrinį junginį sudarė 4–5 gentys po maždaug 500 žmonių kiekviena.

Knygos pabaigoje pridėtos 6 statistinės lentelės ir 62 piešinių lentelės, žemėlapiai, schemas ir diagramos

suteikia gausią įvairiapusę informaciją apie Polesės paleolito stovyklavietes, suteikia autoriaus kolegoms iš kaimyninių šalių neįkainojamą lyginamąją medžiagą ir galimybę geriau pažinti ne tik praeities bendrus procesus, bet ir jų pačių sukauptus duomenis.

Manau, šis tyrinėtojo L. Zalizniako darbas yra ne pirmas ir bus ne paskutinis šio, iš karto tapęs klasikiniu veikalu ir sektinu pavyzdžiu daugeliui. Tad palinkėkime autoriui ilgo ir kūrybingo darbo atskleidžiant tolimesios praeities paslaptis.

Tomas Ostrauskas